
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477) „17/18”

Галина Яценюк
(Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОГО УРЯДУ З ГЕТЬМАНСЬКИМ УРЯДОМ ІВАНА СКОРОПАДСЬКОГО (1709–1720 рр.)

У статті на основі джерел та опублікованих праць зроблено спробу проаналізувати політичні взаємини між гетьманом-емігрантом Пилипом Орликом та гетьманом Лівобережної України Іваном Скоропадським.

Ключові слова: гетьман, Лівобережжя, еміграція, козацтво, “мазепинці”.

Діяльність уряду української політичної еміграції, поділяється на декілька періодів. Пропонована стаття охоплює два найбільш активні етапи в плані політичної діяльності емігрантів. Зокрема, протягом 1709-1714 рр. український емігрантський уряд перебував у місті Бендери у володіннях Туреччини. Цей період носить назву “бендерський”. Наступний етап діяльності еміграційного уряду – “європейський”, який тривав з 1715 р. до 1720 р. Саме в ці два періоди гетьман-емігрант Пилип Орлик намагався максимально змінити політичну ситуацію в Україні, але зрозуміло, що без допомоги українських гетьманів йому не обійтись. Зважаючи на це, досить важливим є з’ясувати, як же склалися в цей час взаємовідносини між гетьманом-емігрантом та гетьманом, який правив безпосередньо в Україні, насамперед з гетьманом Лівобережжя Іваном Скоропадським?

Щодо позиції І. Скоропадського існують дві версії: за однією з них, він був “щирим мазепинцем” та допомагав емігрантам, за другою – “московським підніжком”. Слід зазначити, що гетьманом України він став одразу після переходу Івана Мазепи на бік шведського короля в 1708 р. Важливо з’ясувати, чому людина, якій довіряв Мазепа, не підтримала його планів, мало того, зайняла його посаду, хоч і за наказом російського царя Петра I?

Адже саме за гетьманування І. Мазепи І. Скоропадський досить швидко почав підніматись по службі. Мазепа дбав і про наділення його маєтностями. В 1688 р. він дістає гетьманський універсал на села Вихвастів і Боровицю зі слободою Дроздавицею, млин на р. Смечі і другий на Снові¹. Це дозволяє припускати, що між ним і гетьманом були близькі стосунки.

Відомий і той факт, що Мазепа, перебуваючи в таборі шведів, відправив окремий універсал І. Скоропадському. Можемо тільки здогадуватись про те, що Іван Скоропадський був учасником Ма-

зепоного задуму, хоча немає конкретних джерел. Але в записах Д. Крмана є відомості, що в 1709 р. до шведсько-українського табору в Бендерах прибуло російське посольство з умовами від царя, “між ними Скоропадський, полковник стародубський, вибраний на місце Мазепи... Він виправдовувався перед Мазепою за те, що прийняв титул Гетьмана, запропонований царем, обіцяв бути вірним своєму Гетьманові і привести йому збунтованих козаків, як тільки прийде корисна нагода”².

М. Андрусак теж наводить ряд доказів, які свідчать про те, що І. Скоропадський був однодумцем Мазепи. Це підтверджують такі факти: протягом гетьманування І. Мазепи І. Скоропадський виконує різні важливі дипломатичні місії (у 1693 р. – до царя, у 1703 р. – до запорожців) та займає різні посади при генеральному уряді, дістає пост стародубського полковника. Саме в цей час відбувається розрив Мазепи з царем та українсько-російська війна. Через різні стратегічні помилки шведського командування І. Скоропадський опинився у московському таборі і прийняв від царя Петра I посаду гетьмана України з метою рятувати те, що ще не було втрачено. Хоч новий уряд Скоропадського мав репрезентувати усе те українське козацтво, що ставилось вороже до змагань Мазепи, все ж у близьких до Мазепи колах вважали глухівського гетьмана за свого³. Це підтверджує і М. Костомаров: “І справді, хоч офіційно ставився він (І. Скоропадський) вороже до змагань Мазепи, оставався з ним, а потім з його послідовником Гетьманом Пилипом Орликом, надалі в близьких зносинах. Навіть обраний гетьманом, він ніколи не називав Мазепу “зрадником”, як було прийнято в офіційній мові, а уживав назви “бувший гетьман” або “пан антецесор”. Ці дрібні риси дають промовисту характеристику нового гетьмана та його моралі”⁴.

Однак як би не підтримував І. Скоропадський плани І. Мазепи, коли настав вирішальний момент, він не приєднався зі своїм полком до військ гетьмана. Л. Мельник стверджує, що стародубський полковник не пішов до гетьмана тільки тому, що був відрізаний російськими військами від нього⁵. Цікаву версію подає Т. Коструба, стверджуючи, що майбутній гетьман не послухав свого суверена, бо йому було відомо, що Петро I має намір призначити його гетьманом України, і він почав уникати зносин з Мазепою⁶.

Загалом вибором Скоропадського цар був задоволений: він бачив, що перехід Мазепи на бік шведів не мав наслідків, яких можна було побоюватись. Другого дня після виборів Петро I писав до своїх: “Оголошуємо вам, що після перебіжчика – злодія Мазепи тутешній народ провів елекцію нового гетьмана, де всі, як єдиними устами, вибрали Скоропадського, стародубського полковника. І так

проклятий Мазепа, крім себе самого, нікому лиха не заподіяв, бо народ й імені його чути не хоче – і з цим надзвичайним вчинком вітаю вас”⁷⁷.

Перед новообраним гетьманом поставало ряд труднощів, зумовлених політикою царату. Про це засвідчує лист князя Голіцина до канцлера Головіна, у якому фактично подано політичну програму російського уряду стосовно керівництва України. “Задля нашої безпеки, – писав Д. Голіцин, – треба насамперед посягти незгоди між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман уже не має такої влади, як Мазепа, то, сподіваюсь, буде приходити з доносом... Треба, щоб у всіх полках були полковники, незгодні з гетьманом; якщо між гетьманом і полковниками не буде згоди, то всі їхні справи будуть нам відкриті”⁷⁸.

Згідно з традицією, Скоропадський 28 липня з табору під Решетилівкою звернувся до Петра I з проханням затвердити “статті”. Цар відмовився, посилаючись на воєнні обставини. Після Полтавської катастрофи Скоропадський знову звернувся до Петра I з проханням підтвердити права та вольності України і ще з такими проханнями: 1) щоб українські козаки в містах залишалися під командою своєї старшини, а не московських офіцерів (Петро відмовив); 2) щоб повернули Україні гармати, що їх взято в Батурині (відмовлено); 3) щоб московські воеводи не втручалися у внутрішнє управління України (Петро обіцяв, що накаже воеводам “не интересоваться” внутрішніми справами України); 4) щоб не обтяжували населення постійно московських військ. У цілому відповідь царя зводилася до того, що “український народ з ласки царя має стільки вольностей, як ні один народ на світі”⁷⁹.

Петро I для нагляду за діяльністю І. Скоропадського призначив стольника Ізмайлова, брутальну людину, і дав йому дві інструкції – таємну й офіційну. Офіційно йому доручалося: по-перше, разом з гетьманом у зв’язку зі “зрадою” Мазепи наглядати за запорожцями, щоб “весь Малоросійський край був у тишині й в покорі до великого государя”; по-друге, посилено спостерігати за низовиками і не дозволяти їм збирати навколо себе в Січі “вольнолюбивих”, а разом із І. Скоропадським і київським воеводою “викорінювати” їх; по-третє, у випадку приїзду до гетьмана іноземних послів, неодмінно приймати їх разом, а листи при них переписувати і копії присилати великому государеві; по-четверте, без ради й указу царського не допускати обрання нових старшин; по-п’яте, попереджувати призначення на будь-які ранги поляків та інших іноземців; по-шосте, слідкувати за тим, щоб володар булави нікого з полковників і полкової адміністрації ні за які провини не карав смертю без дозволу на те сюзерена. Пункти 7, 9, 10 передбачали різні покарання “мазепинцям”, визначали порядок сплати податків у державну казну і на російських військовослужбовців, а 8-м пунктом пропонувалося побажання його ц. в., щоб гетьман мав постійну свою резиденцію в Глухові⁸⁰.

Останнє, зрозуміло, робилося також в інтересах Росії, бо гетьманська резиденція переносилася із зруйнованого О. Меншиковим Батурина ближче до кордонів з Росією.

Таємні ж настанови склалися з трьох пунктів, які передбачали насамперед нагляд за всіма діями І. Скоропадського і старшин, щоб “ніякої зради і бунту народу не було”, унеможливлювалися міжнародні зв’язки гетьманського правління з Туреччиною, Кримом, Польщею, Швецією, Доном. Крім того, вся фінансова система Гетьманщини мала перебувати під контролем резидента. 30 липня цар офіційно спеціальною грамотою сповістив гетьмана про призначення йому “на допомогу” А. Ізмайлова⁸¹. Отже, призначення резидента поклато початок знищення гетьманської влади.

Для того, щоб повернути козацькі полки від Мазепи, Петро I обіцяв амністію старшині, що повернеться, але після Полтавської катастрофи цю амністію скасував. Таких козацьких старшин, як Чуйкевич, Максимович, Зеленський, Кандиба, Кожуховський, Гамалія та інші “мазепинці” було заслано в Сибір, а маєтки їх конфісковано. Не враховуючи прав і вольностей України, Петро I сам призначав полкову та сотенну старшину. На полковників Стародубського, Чернігівського, Ніжинського полків були призначені росіяни; призначав він на різні посади й іноземців: сербів, німців, волохів; роздавав маєтки, конфісковані у “мазепинців”, росіянам та іншим чужинцям. Призначені поза волею гетьмана, усі ці “державці” не рахувалися з ним, а визнавали тільки владу царя. Вони переселяли з Росії кріпаків і тим запроваджували кріпацтво, якого в Україні не було. Жодні скарги на них не мали наслідків. Так, гадяцьким полковником призначено серба Милорадовича; прилуцьким – Гната Галагана, який допоміг зруйнувати Січ; новгород-сіверським – колишнього священника Лисовського. Багато українців, також оминаючи гетьмана, діставали посади та маєтки безпосередньо від царя. Значення та влада гетьмана сходили нанівець⁸².

Навіть сам І. Скоропадський боявся конфіскації, але канцлер Г. І. Головін його запевняв: “Царское Величество, Всемолюстивый наш государь, на Вашу верность есть надежен”⁸³.

26 травня 1709 р. Петро I видав спеціальну грамоту І. Скоропадському, згідно з якою той мав розшукувати і карати тих козаків, які воювали на боці Мазепи і Карла XII: “якщо хтось із зрадників буде переховуватися в Малоросії, їх ловити і приводити до полковників і сотників, а ті до царя”⁸⁴.

У цій важкій ситуації гетьман Скоропадський, проявляючи лояльність до царя та його політики, все ж, як зазначає Д. Дорошенко, намагався здійснити “тяжке завдання: рятувати, що можна було, з автономії Гетьманщини”, надсилаючи цареві листи з проханням відновити старі “правила й вольності”, стаючи на захист прав окремих станів країни.

Однак А. Ізмайлов не довго протримався біля І. Скоропадського, бо вже 13 вересня 1710 р. цю по-

саду зайняв Ф. Протасєв. Безпосередньо Протасєв перебував біля І. Скоропадського до квітня 1722 р., поки не була утворена І Малоросійська колегія. Однак, незважаючи на таке важке становище, в якому опинився І. Скоропадський, він продовжував підтримувати стосунки з прихильниками Мазепи, насамперед з гетьманом-емігрантом Пилипом Орликом. Відомо, що перед початком походу на Правобережжя Пилип Орлик написав листа до І. Скоропадського: “Не розписуючи широко про те, як батьківщина наша стала на порозі доброї надії і прагне стати вільною державою, бо думаю, що до цього часу дійшла вже вістка до Вашої Милості Мосць Пана. Остає мені лише їхати до Стамбула для докінчення справи, а ВММ Панові одного треба бажати – відкідати, те що грозить нашому народу, і Батьківщину нашу кине в руїну, якої не сила буде вже поправити, й лишить лише горе нащадкам: бо або їх викинуть із їх осель, або стогнатимуть у тяжкій північній неволі. Прошу отже, щоби тепер мені допомогли.” Далі Орлик говорить, що він може “Богом освідчитись, що лише для добра справи підняв Гетьманство”... “А якщо Вас зупиняє знак влади (гетьманська булава), який я ношу, то будьте певні, що я для загального добра, передам його Вам, як старшому, знаючи про правдиву християнську совість ВММ Пана”¹⁵. Не пропонував би Орлик булаву І. Скоропадському, якби не був упевнений, що той його не зрадить. Скоропадський у відповідь просив Орлика, щоб він зі своїм військом протримався якнайдовше. Підозрюючи І. Скоропадського у таємних зв'язках з П. Орликом, царські шпиги, щоб вислужитися і удостоїться царської ласки, шлють на нього доноси. Так, бургомістр Гроевський писав: “І. Скоропадський з сотником Безносим пили за здоров'я Орлика, і Безносий говорив: Орлик у Бендерах гетьманом, і треба думати, що буде скоро у нас знову паном”. А. Петрушевич стверджував, що І. Скоропадський через своїх посланців брав участь у створенні Пилипом Орликом Конституції 1710 р.¹⁶ Про донос на гетьмана Голіцин доповів Петру І, але той сказав, що вірить гетьману, а не доносам. Можливо, це робилося для того, щоб перед війною з Туреччиною не провокувати колотнечу в Україні. Та як би прихильно не ставився І. Скоропадський до П. Орлика, він не підтримав його, коли той був безпосередньо на території України в березні 1711 р., а, як уже говорилося, за наказом Голіцина відправив своє військо разом з частиною царського війська під командуванням генерала І. Бутурліна вигнати татар і запорожців зі Слобожанщини. Отже, він разом з І. Бутурліним, котрий очолював вісім полків російської армії, поблизу Кам'яного Затону (район впадання р. Кам'янки в Дніпро) за наказом царя знищив Січ, побудовану нещодавно запорожцями. Це змусило козаків черговий раз шукати нове місце мешкання в межах території, підвладної кримському ханові. Зрештою, козаки розмістилися в урочищі Олешки біля Кардашинського лиману, на південь від впадання Інгулу в Дніпро (на території сучасного м.

Цюрупинська Херсонської області).

Однак уже взимку 1711-1712 рр. становище запорожських козаків під владою хана значно погіршилося, і вони дедалі активніше через гетьмана І. Скоропадського “шукають” ласки і прихильності царя, просять “вибачити” їм за скоєне. І просять, щоб він звернув увагу на їхні прохання і дозволив їм повернутися. Вони висловили також сподівання, що цар видасть їм спеціальну грамоту, яка захищатиме їхні права і визначить майбутній статус. Проте реальної підтримки ні від гетьмана, ні від Петра І козаки не дочекалися. Навпаки, деякі царські сановники вважали, що цим хитрі низовики прагнули одержати продовольчі запаси й “оставаться на своем постоянстве”.

О. Прицак вважає, що гетьман Іван Скоропадський не забував за своїх давніх товаришів – мазепинців, які перебували в еміграції, і як міг, старався їх “притулити в Україні”. Незважаючи на доноси своїх-таки земляків (Забіли, Лисовського, ченця Дамаскіна), саме за його сприяння була реабілітована частина козацької старшини, яка разом з Мазепою перейшла 1708 р. на бік Карла XII¹⁷. Однією з репресованих стала дружина (а незабаром вдова), колишнього ніжинського полковника (племінника І. Мазепи) І. Обідовського – Ганна. Певний час вона перебувала в Полтаві під вартою. В березні 1710 р. цар через І. Скоропадського дозволив їй переїхати до Глухова й жити там “без караулу”. Станом на 1712 р. у резиденції перебувало чимало “изменнических родственников”, яких утримували на спеціально відведеному “польском дворе”. Тут були дружини й діти старшин Чуйкевича, Новицького, Максимовича, Зеленського, Покотила, Г. Гамалії, Гречаного та інших. Царський уряд вирішив перевести їх під нагляд до Москви як “колонників”. При цьому хитромудрі сановники з Росії утримання заарештованих значною мірою поклали на них самих. З цією метою вони мали посилати за продуктами в Україну своїх людей.

Ставлення царату до запорожців було значно гірше, а заходи – жорстокішими. Наприклад, 1713 р. двох з них Федора Несталія та Івана Куценкова (Куценка) за рішенням Сенату заслано в Сибір¹⁸. Незважаючи на відмову царя прийняти козаків у 1712 р., К. Гордієнко самочинно призначив уманським полковником свого прибічника – “січового товарища” Поповича, якому з Січі був надісланий і відповідний пернач. Також він спробував встановити власне керівництво в містечках Калниболот і Городище під Корсунем, для чого послав туди загін з кількох сотень чоловік, розповсюджував там свої “листи” на захист “гультяїв”. Тоді ж кримський хан розпочав воєнні дії проти кабардинських черкесів і примусив близько 3 тис. січовиків виступити на його боці. У 1713 р. внаслідок підписання Росією чергового договору про мир із Туреччиною її південний кордон пройшов між річками Орель і Самара. Через це запорозька торгівля, вихід її на територію Російської держави значно звузилися. Зменшився й приплив на Січ втікачів – основного

джерела поповнення місцевого козацтва. Відірвана від земель Запорожжя, Олешківська Січ була малоприсадною для життя. Річка Конка з вузьким річищем і піщаними берегами, що тут протікала, нічим не нагадувала низовикам могутнього Дніпра. Невисока церква також не сприяла піднесенню козацького духу. Особливо пригнічувала низовиків свідомість того, що татари, яких православні називали поганцями – ворогами святого хреста, тепер їх самих примушували воювати на боці “бусурманів”. Так, у липні того ж року І. Скоропадський сповістив барона П. Шафірова про новий напад кримчан і “гультяйства запорожского” з ватажком Алістратенком під містечком Царичанка на березі Орелі й захоплення ними кількох тамтешніх женців. На це той 9 серпня відповів, що царські посли вже неодноразово звертали увагу вищої влади Оттоманської Порти на неприпустимість, “за учиненієм мирних договорів” між Росією і Туреччиною, подальших збройних нападів на “малоросійські” міста. Однак султан і візир з цього приводу обмежувалися лише погрозами низовикам. Боротьба козаків, яка супроводжувалася перемогами антиросійських партій, поступово згасала. Окремі з них у складі невеликих груп поверталися в рідні місця. В 1714 р. замість “непримиримого” К. Гордієнка кошовим отаманом було обрано, прихильника зверхності Московії Івана Малашевича. Він звернувся до царського уряду з проханням дозволити йому з військом повернутися назад¹⁹.

У 1714 р. повернулися з еміграції, отримавши за посередництвом єрусалимського патріарха асекурацію (гарантію) щодо своєї безпеки, життя і волі, полковник Д. Горленко зі старшинами Гамалією та Кандибою. Невдовзі повернулися також Д. Бутович – зять Горленка, І. Максимович і М. Ломиковський. Горленко привіз із собою гетьманські клейноди, котрі передав Скоропадському. Коли старшина прибула до Глухова, Скоропадський звернувся з листом до царя, “просячи собі монаршого указу, як з ними поступити”. 19 травня 1715 р. гетьман отримав лист від Головніна. Канцлер писав: якщо Горленко повернеться, то гетьман має поселити його і старшину, яка прибула з ним, у їхніх маєтках. У березні 1715 р. Скоропадський звертався з листом до київського митрополита Йосифа Крюковського, у якому просив про зняття прокляття з названих вище старшин, накладеного на них церквою. Однак досить скоро Д. Горленка змусили переїхати до Москви, де йому було наказано жити безвиїзно, і там він перебував до смерті Петра І²⁰. Родинні маєтки його сім’ї давно забрали Іван Ілліч і Анастасія Марківна та брат останньої Іван Маркевич і зять Ксендзеровський. При цьому ігнорувалася та обставина, що брат гетьманши свого часу перебував “при противной стороне его царского величества”, але згодом став полковим суддею, а зять був у Мазепи слугою.

Масове повернення українських емігрантів на територію України було спричинене тим, що в 1714 р. Карл XII за наказом султана покинув тери-

торію Туреччини, а оскільки він був протектором гетьмана-емігранта Пилипа Орлика, то останній зі своїм урядом змушений був іти за шведським королем.

В зв’язку з цим прямий зв’язок між П. Орликом і І. Скоропадським був втрачений.

Під час переходу Пилипа Орлика з його оточенням з Бендер до Швеції Петро І, боячись того, що гетьман-емігрант наблизився до кордонів України, 1716 р. наказав І. Скоропадському, щоб той вирушив проти Орлика. Туди ж був направлений і генерал-лейтенант Сулима²¹.

Щодо становища на території України, то воно теж не було з легких. Так, у 1714 р. в Україні був невржай, і гетьман І. Скоропадський просив царя зменшити кількість російського війська в Україні, підкреслюючи цю обставину. В 1716 р. Скоропадський з таким же проханням звертається до О. Меншикова, а в 1717 р. – до Головніна. В 1718 р. І. Скоропадський віддає Києво-Видубецькому монастирю село Ярославки, яке належало колись йому. В цьому ж році гетьман отримав лист від Г. Головніна, в якому той підтверджує чинність практики доносів: “Якщо хтось із малоросійських мешканців буде бачити за кимось підозрілі дії, або потерпить від генеральної старшини чи полковників якусь образу, то нехай нічого не боїться, а зразу доносить про все царю...”²².

Окрім практики внутрішніх доносів, Петро І не переставав слідкувати за діями емігрантів та їх союзників. Так, у 1718 р. був заарештований в Петербурзі голландський резидент Деб’є, якого звинувачували в тому, що він вів підозрілі справи з російським підданими, противниками Петра І, і відправляв доноси на царя своєму уряду. Петро І наказав його заарештувати та відібрав усі папери, сказавши Деб’є, що звільнить його лише після того, як той вкаже, з ким із прихильників політики І. Мазепи та П. Орлика він спілкувався. Деб’є пообіцяв, але назвав не всіх. Тому за вимогою Петра І Деб’є був відкликаний в Голландію. Петро виправдовував свої дії тим, що посол втручався у внутрішні справи Росії і тим дав привід для застосування додаткових заходів безпеки²³.

Незадовго до цього восени 1717 р. Петро І відвідав Францію. Результатом цієї поїздки стало підписання Амстердамського договору між Росією, Францією та Пруссією. Згідно з цим договором, країни, які його підписали, мали охороняти домовленості, які б припинили Північну війну²⁴.

В 1722 р. гетьман І. Скоропадський знов просить у царя зменшення контингенту розміщених в Україні російських полків та переведення в Сєвську провінцію одного з двох російських полків, що стоять при ньому. На ці бажання Скоропадський отримав коротке “быть по старому”: це було останнє прохання такого змісту²⁵. Цар не просто не виконав прохання гетьмана, а навпаки, в січні 1721 р. видав указ, згідно з яким на території Гетьманщини мало розквартируватися 10 драгунських полків на “вінтер-квартири”: в містах гетьманського володіння

поставити 10 драгунських полків, а коней тримати в сараях місцевих жителів”²⁶.

Кожний наступний рік приносив якість нове обмеження гетьманської влади, автономії України. Гетьманщину царат дедалі частіше визначав вже навіть не як “Малоросію”, а “Малоросійський край”. Проте навіть за таких умов під постійним наглядом і тиском з боку вищих російських сановників І. Скоропадський прагнув проводити зовнішню політику в інтересах українського народу. Гетьман як досвідчений державний діяч неодноразово виступав за об’єднання Правобережжя та Лівобережжя під єдиною булавою, прагнув підпорядкувати Слобожанщину, що номінально перебувала під керівництвом царських воєвод. Він наполегливо відстоював кожне місто чи містечко, що якимось чином прагнули відібрати з його юрисдикції. Так, м. Котельва до Полтавської битви належало до Гадяцького полку, а потім було прилучено до Охтирського полку. І. Скоропадський, а згодом і Д. Апостол клопотали перед урядом Росії повернути місто до Гетьманщини, але марно.

І. Скоропадський, незважаючи на обмеження, провадив власну, певною мірою, незалежну політику. Це викликало неабияке невдоволення у царського резидента. Тому 1720 р. у Державну колегію іноземних справ він подав донос, в якому звертав особливу увагу на те, що гетьман порушує попередні статті-угоди, надані Б. Хмельницькому та І. Самойловичу, і без царського дозволу листується з іноземними монархами, іншими урядовими особами, “шкідливими державі”, стверджує, що “до гетьмана приїжджають із Польщі посланці від гетьманів коронних”. Ф. Протасєв скаржить на те, що гетьман не дає йому читати листів, які привозять іноземні посли, а переповідає їх зміст тільки на словах. Далі Ф. Протасєв закидав І. Скоропадському таке: незважаючи на заборону роздавати землі “зрадникам”, він продовжує це робити. Від себе ж Протасєв додав список підписаних державними канцлером і підканцлером, кого з осіб “верных и доброжелательных” можна призначити на різні посади в старшинській адміністрації.

14 листопада 1721 р. Петро I видав грамоту, у якій дорікав лівобережному керманичу, що той і досі не поліпшив функціонування підпорядкованої йому військової установи, а також наказував утворити в Глухові ще й судову канцелярію на чолі з генеральним суддею Іваном Чернишом (Чарнишом). Коли останній не виконає такого розпорядження протягом місяця, “по крайній мере в два”, з нього передбачалося стягнення значного штрафу²⁷.

Щоб підірвати довіру до І. Скоропадського в Москві й Петербурзі, резидент Ф. Протасєв доносив у Колегію закордонних справ, що гетьман не дотримується указу Петра I з 1709 р.: “Пан гетьман багато сіл, які відписані від зрадників, без опису роздавав”.

Проти такого донесення Скоропадський нічого не міг заперечити, бо й справді воно так було, але резидента брала злість з того, що ті маєності

роздавалися в українські руки, а не росіянам. Цей донос прискорив рішення Петра I про ще більше обмеження автономних прав України, тому 27 квітня 1722 р. був виданий указ про введення в Україні І Малоросійської колегії. Вона складалася з 6 російських офіцерів від тих полків, що стояли в Україні, на чолі з російським бригадиром Степаном Вельяміновим. У своєму указі цар пояснював причини такого нововведення: “в Судах Генеральних чиняться заради хабарів великі неправди; полковники відбирають несправедливо землі від козаків; під Вашими [І. Скоропадського] Універсалами підписуються канцеляристи...”²⁸.

Цій Колегії було надано права вищої судової апеляційної установи. Разом з цим передано справи України від Колегії закордонних справ у керування Сенату, якому підлягали внутрішні справи Росії. Щодо І. Скоропадського, то він ще в 1718 р. їздив до Росії з проханням зменшити чисельність російських військ в Україні та щоб полковниками призначали українців, але ця поїздка й благання були безрезультатними, і все залишилося, як і було.

Вдруге І. Скоропадський їздив до Росії в березні 1722 р. Він формально протестував проти призначення йому Малоросійської колегії, але від цього протесту справа не змінилася, протест залишився тільки як історичний документ. На той час гетьману було вже 76 років. З Москви повернувся він зовсім хворим і за короткий час 3 липня 1722 р. помер²⁹.

Отже, як бачимо, незважаючи на те, що І. Скоропадський перейшов на бік Петра I, він за весь час свого гетьманування намагався допомагати українським політичним емігрантам. Зрозуміло, що проводити активні дії він не міг, але найбільша його заслуга в тому, що незважаючи на заборону царя, він все-таки дозволяв повертатись тим козакам, які не хотіли перебувати у володіннях Туреччини. Також важливо й те, що між гетьманом-емігрантом Пилипом Орликом і гетьманом Лівобережжя Іваном Скоропадським до 1714 р. спостерігалось активне листування, яке, на жаль, припинилось, як тільки П. Орлик покинув володіння Туреччини і змушений був виїхати до Швеції. Однак І. Скоропадський намагався продовжувати співпрацю з іншими представниками емігрантського уряду.

Після смерті І. Скоропадського Петро I продовжив свій курс на повну ліквідацію гетьманства та переслідування української політичної еміграції. Внутрішнє становище України погіршувалося з кожним роком, а намагання козаків відновити свої права нічого не дали. Що ж до самого Пилипа Орлика, то він продовжував вести дипломатичну боротьбу, спрямовану на звільнення України від впливу Росії. Та період 1722-1724 рр. був не надто сприятливим, оскільки гетьман-емігрант опинився в Солониках і йому не дозволялося виїжджати звідти. І все ж він намагався підтримувати зв’язок з Україною і її правителями до кінця свого життя.

¹Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках (студія політично-адміністративних і соціально-економічних відносин в Україні в XVII-XVIII ст.). – Новий-Йорк: ЗДА, 1968. – С. 67.

²Томашівський С. Словацький висланик на Україні (1708-1709 рр.) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 23. – С. 336-338.

³Андрусяк М. Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським та Карлом XII // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1933. – Т. 152. – С. 5.

⁴Костомаров М. Мазепа. – М.: Республіка, 1992. – 334 с.

⁵Мельник Л. Г. Наступ царату на державний суверенітет (XVIII ст.) // Розбудова держави. – 1998. – №1-2. – С. 93-97.

⁶Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – Львів: Хлібороський шлях, 1932. – Ч.3. – С. 13.

⁷Біднов В. Церковна Анафема на гетьмана Івана Мазепу // Мазепа. – Варшава, 1939. – Т. II, кн. 6. – С. 44.

⁸Мельник Л. Г. Наступ царату на державний суверенітет. – С. 95.

⁹Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – С. 15.

¹⁰Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: НАНУ Інститут історії України, 1998. – С. 60-61.

¹¹Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах / Під ред. Мельника Л. – К.: УЗМН, 1997. – С. 28-31.

¹²Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках. – С. 164-165.

¹³Грушевський О. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т.75. кн. 1. – С. 88.

¹⁴Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. / Під ред. Сохань П. С., Смолій В. А., Апанович О. М. – К., 1998. – Т.1. – С. 44-45.

¹⁵Коструба Т. Гетьман Іван Скоропадський (1708-1722). – С. 25.

¹⁶Петрушевич А. Филипп Орликъ. Посльдній польській гетьманъ України. 1709-1742 г. – Львовъ: Типографія Стефана Гучковського, 1872. – С. 18.

¹⁷Пріцак О. Рід Скоропадських (історично-генеологічна студія). – Львів, 1938. – С. 7.

¹⁸Гуржій. О. Гетьман Іван Скоропадський. Родинні справи // Український історичний журнал. – 1999. – №1. – С. 98-104; № 2. – С. 144-145.

¹⁹Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна // Україна крізь віки: у 15-ти т. – К.: Альтернатива, 1999. – Т. 8. – С. 40.

²⁰Мельник Л. Г. Гетьман Іван Скоропадський // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 55.

²¹Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорозьців, та козаків України, або Малоросії: Пер. з фр. В. В. Коптілов. – К.: Український письменник, 1994. – С. 15.

²²Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 38-39.

²³Левин Д. Б. О неприкосновенности дипломатических представителей и их персонала. – М.: Юридическое издательство министерства юстиции СССР, 1946. – С. 50-51.

²⁴История дипломатии / Под. ред. В. Потемкина. – М.: ОГИЗ, 1941. – Т.1. – С. 269.

²⁵Грушевський М. По катастрофі. Розквартирування російських полків на Україні // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 78, кн. 4. – С. 5-25; Диариуш или журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясновельможного, его милости, пана И. Скоропадского, воискъ, всепресветлейшого его императорского величества,

запорозьких обох сторон Днепра гетмана оказий и церемоний, також и в канцелярии войсковой отправляемых дел, начавшихся в 1722, и в том же году законченных Николаем Ханенком. – М.: В Университетской типографии, 1858. – С. 7.

²⁶Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 40.

²⁷Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: НАНУ Інститут історії України, 1998. – С. 68-69.

²⁸Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах. – С. 45.

²⁹Зеркаль С. Руїна козацько-селянської України в 1648-1764-1802 роках. – С. 163-165.

*Галина Яценюк
(Черновці)*

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УКРАИНСКОГО ЭМИГРАНТСКОГО РУКОВОДСТВА С ГЕТМАНСКИМ РУКОВОДСТВОМ ИВАНА СКОРОПАДСКОГО (1709-1720 рр.)

В статье на основе архивных источников и опубликованных работ сделано попытку проанализировать политические взаимоотношения между гетманом-эмигрантом Филиппом Орликом и гетманом Левобережной Украины Иваном Скоропадским.

Ключевые слова: гетман, Левобережье, эмиграция, казачество, “мазепинцы”.

*Galyna Yatseniuk
(Chernivtsi)*

THE MAIN FEATURES OF INTERRELATIONS BETWEEN UKRAINIAN EMIGRANTS' GOVERNMENT AND GOVERNMENT OF HETMAN SKOROPADSKYI (1709-1720)

In this article based on sources and published works was made an attempt to analyze the political relations between the hetman-immigrant Pylyp Orlyk and hetman of Left-bank Ukraine Ivan Skoropadskyi.

Keywords: Hetman, Left Bank, emigration, Cossacks, Mazepa's partners.

УДК 94 (477) „17/18”

*Ганна Скорейко
(Чернівці)*

“ЛЮДИНА ЗІ ЗБРОЄЮ” В АВСТРИЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЕВОЛЮЦІЯ СПРИЙНЯТТЯ ВІЙНИ І АРМІЇ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ XIX ст.

У статті аналізуються уявлення про армію та війну в суспільному сприйнятті на західноукраїнських землях крізь призму зовнішньополітичних та внутрішніх факторів.

Ключові слова: війна, рекрутчина, національна гвардія, вояки, офіцери, армія, Головна руська рада, повстання, Юрій Федькович.